

วิเคราะห์หลักสุนทรียศาสตร์ในประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน Analyze of Aesthetic Principles in the Midnight Giving Alms Tradition

พระประธาน ชยาภิรโต

Phra Prasan Chayapirato

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School Mahamakut Buddhist University

E-mail : danghu@hotmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 11 มิถุนายน 2561

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 11 กรกฎาคม 2561

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 15 กรกฎาคม 2561

บทคัดย่อ

ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนเป็นประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดกันมานานกว่าร้อยปี โดยมีความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งประวัติความเป็นมาที่แท้จริงเกิดขึ้นเมื่อใด และอย่างไรไม่สามารถสืบค้นได้ เพียงแต่พุทธศาสนิกชนชาวไทยเห็นว่าได้สืบทอดความเชื่อกันมาอย่างยาวนานและถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายในภาคเหนือของประเทศไทย บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความเชื่อประเพณีการตักบาตรเที่ยงคืนของพุทธศาสนิกชนชาวไทยว่าเป็นอย่างไร อาศัยอะไรเป็นเหตุความเชื่อ ความศรัทธาในประเพณีนี้ และได้วิเคราะห์ตามหลักสุนทรียศาสตร์ในประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนไว้เพื่อเป็นความรู้แก่ผู้สนใจ

คำสำคัญ: หลักสุนทรียศาสตร์, ความศรัทธา, ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน

Abstract

The midnight giving alms tradition is an ancient tradition that has been passed on of over a hundred years with the Buddhist beliefs. There is unclear its true historical background and it cannot be searched. The northern Thai Buddhists have inherited the tradition for a long time and widely practicing in the northern region of Thailand. Furthermore, the purpose of this article is to study the beliefs on the tradition beside the question; what is the reason for belief, faith in this tradition by analyzing according to the aesthetic principles.

Keywords: Aesthetic Principles, faith, the Midnight Giving Alms Tradition

1. บทนำ

มนุษย์มีวิถีชีวิตการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นหมู่เหล่า มีพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันโดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มที่ถือปฏิบัติกันอย่างมีระเบียบแบบแผน ทำให้พฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มอยู่ในขอบเขตเดียวกัน มีลักษณะเดียวกัน มีกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์เป็นกฎระเบียบในการประพฤติปฏิบัติตน และมีความสำคัญต่อสังคมจนส่งผลต่อสังคมในด้านต่าง ไม่ว่าจะเป็น

การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม และ ความเชื่อ ทำให้สมาชิกของกลุ่มสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

ประเทศไทยเป็นดินแดนหนึ่งที่ได้ก่อตั้งเป็นอาณาจักรขึ้นโดยการรวมตัวของชนชาติที่มีความหลากหลายทางภาษา วัฒนธรรม และวิถีชีวิต บนพื้นฐานแห่งความหลากหลายนี้มีลักษณะความเชื่อที่คล้ายคลึงสอดคล้องกันอยู่โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว จึงทำให้ประเทศไทยและคนไทยมีความพิเศษเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นแตกต่างจากสังคมอื่น ๆ ในแถบเดียวกัน ความงดงามของประเพณีต่าง ๆ ของคนไทยในทุกภูมิภาคที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนานได้หล่อหลอมให้คนในชาติรักสามัคคีหวงแหนความเป็นชาติไว้และจะดำรงส่งต่อไปแก่คนรุ่นหลังต่อไปเพื่อความมั่นคง ยั่งยืนสุขของประเทศไทยและคนในชาติ

ภาคเหนือดินแดนตอนบนสุดของประเทศไทยเป็นดินแดนที่ร่ำรวยด้วยธรรมชาติ มีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ที่เป็นจุดเด่นด้วยอากาศที่เยือกเย็น ป่าเขาลำเนาไพร น้ำตก และพืชพรรณนานาชนิด ล้วนเป็นมนต์เสน่ห์ดึงดูดให้ผู้คนหลั่งไหลไปเที่ยวชมในแต่ละปีมิได้ขาด อีกทั้งในอดีตดินแดนในภาคเหนือยังเคยเป็นอาณาจักรล้านนาอันรุ่งเรืองด้วยประเพณีวัฒนธรรมที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ มีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีวิถีชีวิตของคนที่นี่ดำเนินไปอย่างเรียบง่าย สมถะ ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรมอย่างเหนียวแน่นชวนให้มาศึกษาอย่างยิ่ง แม้กาลเวลาจะล่วงผ่านไปนานมาแล้ว แต่ดินแดนทางภาคเหนือก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งความงดงามของขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาสู่คนยุคปัจจุบันได้อย่างลงตัว

2. พิธีตักบาตรเที่ยงคืน

ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน หรือที่คนภาคเหนือเรียก “วันเป็งปู้ด” เป็นประเพณีที่เก่าแก่สืบทอดปฏิบัติกันในภาคเหนือมาหลายร้อยปี เป็นวัฒนธรรมล้านนาที่เป็นการผสมผสานระหว่างขนบธรรมเนียมของไทยลื้อในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของจีน ผสมกับวัฒนธรรมชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานของพม่า (เจริญ ตันมหาพราน, 2541) จึงทำให้กลายเป็นประเพณีที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยประเพณีนี้จะจัดขึ้นในทุกปีที่มีวันขึ้น 15 ค่ำที่ตรงกับวันพุธโดยไม่เจาะจงว่าต้องอยู่ในเดือนใด พระภิกษุสามเณรทุกรูปจะออกบิณฑบาตในตอนเที่ยงคืน โดยมีความแตกต่างของการนับเวลา คือบางจังหวัดในภาคเหนือ เช่น จังหวัดเชียงใหม่จะตักบาตรคืนวันอังคาร หลังเวลา 00.00 น. ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เข้าสู่วันพุธ ในขณะที่จังหวัดเชียงราย ลำปาง แม่ฮ่องสอนและแพร่ จะใส่บาตรในคืนวันพุธเวลา 24.00 น. เป็นต้นไป บรรดาพุทธศาสนิกชนชาวเหนือจะเตรียมข้าวสารอาหารแห้งไว้คอยใส่บาตรตั้งแต่หลังเที่ยงคืน โดยจะไปคอยใส่บาตรที่หน้าบ้าน ตามถนนสายต่าง ๆ หรือตามแยกใกล้ชุมชน ด้วยมีความเชื่อว่า ในคืนวันนั้นจะเป็นวันที่พระอุปคุตต์จะขึ้นมาจากสะดือทะเล แปลงกายเป็นสามเณรน้อย ออกโปรดสัตว์ หากผู้ใดได้ใส่บาตรกับพระอุปคุตต์แล้ว บุคคลนั้นจะประสบกับความโชคดี ร่ำรวยเป็นเศรษฐี บังเกิดแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลในชีวิต ดังนั้นเมื่อถึงคืนวันเพ็ญวันพุธครั้งใด คนภาคเหนือทุกคนจะไปคอยใส่บาตรตามเวลาดังกล่าวเพราะถือว่าได้อานิสงส์แรง

3. ความเป็นมาของประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน

พระอุปคุตต์ เป็นพระที่ชาวพม่าศรัทธาให้ความเคารพนับถือกันมาก แม้กระทั่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้มีพระราชมัญรูปหนึ่งนำพระอุปคุตต์มาถวาย โดยอ้างว่าเป็นพระพุทธรูปที่ทำให้ฝนตกได้ถ้านำไปสักการะอารธนาให้ถูกต้อง ชาวพม้ามักเรียกว่า “พระทักษิณสาข” (เจริญ ตันมหาพราน, 2541) เมื่อมาถึงประเทศไทย ประชาชนคนไทยมักเรียกว่า “พระบัวเข็ม”

พระอุปัชฌาย์เถระนี้เป็นพระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์มาก ท่านเกิดที่เมือง มฤรา ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา เป็นบุตรของพ่อค้าขายเครื่องหอม โดยก่อนที่บิดาจะแต่งงานนั้นได้ให้สัญญากับพระสณวาสีเถระ (พระสาณสัมภูตะ) ไว้ว่า ถ้ามีบุตรเป็นชายจะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ (เจริญ ตันมหาพราณ, 2541) เมื่อพ่อค้าเครื่องหอมได้แต่งงานและมีบุตรคนแรกเป็นชายแล้วกลับไม่ปฏิบัติตามคำสัญญา อ้างว่าต้องการให้ลูกชายคนโตช่วยดูแลกิจการทรัพย์สิน พอภรรยาพ่อค้าเครื่องหอมคลอดบุตรชายคนที่ 2 ก็ยังพูดบ้ายเบี่ยงว่าอยากให้มีบุตรคนนี้ออกไปเก็บหนี้สินตามหัวเมืองต่าง ๆ ต่อมาไม่นานพ่อค้าเครื่องหอมได้ภรรยาใหม่มาอีกคน ซึ่งก็ได้คลอดบุตรเป็นชายมีรูปร่างลักษณะงดงาม บิดามารดามีความรักใคร่เป็นนักหนาได้ตั้งชื่อว่าให้ว่า อุปัชฌาย์ แต่ทว่าบิดากลับเกลียดชังสัญญาที่ให้ไว้กับพระสณวาสีเถระเสียสนิท ฝ่ายพระสณวาสีเถระก็ไม่ทวงถามสัญญากับพ่อค้าเครื่องหอม จนกระทั่งอุปัชฌาย์ได้เติบโตเป็นหนุ่ม ผู้เป็นบิดามารดาแก่ชราลงได้มอบกิจการค้าทั้งหมดให้อุปุชฌาย์ดูแล อุปัชฌาย์ทำการค้าขายได้เจริญรุ่งเรืองมาก จนมาวันหนึ่งพระสณวาสีเถระได้แวะมาที่ร้านขายเครื่องหอมของอุปัชฌาย์และได้กล่าวธรรมีกถาแก่อุปุชฌาย์ จนอุปัชฌาย์ได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุโสดาปัตติผล บิดาของอุปัชฌาย์จึงตัดสินใจอนุญาตให้อุปุชฌาย์ออกบวชได้เมื่อพระสณวาสีเถระมาทวงถามสัญญา พระสณวาสีเถระกับพระอุปัชฌาย์ได้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา

สำหรับประวัติความเป็นมาของประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนเกิดครั้งแรกขึ้นเมื่อใดไม่มีหลักฐานปรากฏ แต่พุทธศาสนิกชนชาวเหนือยังมีความเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์เถระยังไม่ดับขันธนิพพาน ยังมีชีวิตอยู่และจำพรรษาอยู่ที่เสด็จโทยเลคคอปกปกรักราชพระพุทธศาสนาไว้ให้เจริญมั่นคง ดังนั้นทุกวันพุธที่ตรงกับขึ้น 15 คำท่านจะแปลงกายเป็นสามเณรมาโปรดพุทธศาสนิกชนในเขารุ่งอรุณให้ใส่บาตรสร้างบุญกุศลเพื่อความเจริญรุ่งเรืองอุดมด้วยโชคลาภร่ำรวยเป็นสิริมงคลและปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง

4. วิเคราะห์หลักสุนทรียศาสตร์ในประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน

การที่ประเพณีนี้ถือปฏิบัติกันมายาวนานและยังคงรักษาไว้ในภาคเหนือของประเทศไทย อาจเป็นเพราะอิทธิพลความเชื่อในพระพุทธศาสนาหายานที่แผ่ขยายในตอนใต้ของจีนที่มีบทบาทต่อชาวไทยลื้อทั้งในจีนและชาวรัฐฉานในพม่าที่อาณาจักรล้านนาได้รับเอามาเมื่อครั้งตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลาหลายร้อยปี ด้วยความเชื่อว่าพระโพธิสัตว์รวมถึงพระอรหันต์ด้วย ต้องสงเคราะห์ช่วยเหลือพุทธบริษัทให้ข้ามพ้นทะเลทุกข์ไปบังเกิดในแดนสุขาวดีก่อนตนเอง อีกทั้งเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์เถระนั้นเป็นที่เคารพเลื่อมใสกันมากในพระพุทธศาสนาหายานแต่กลับมีบทบาทน้อยในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ดังนั้นเพื่อเป็นการรักษาศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวเหนือตลอดจนเพื่อธำรงรักษาพระพุทธศาสนาไว้จึงมีการอนุโลมให้ถือปฏิบัติกันสืบมา

ผลจากการถือปฏิบัติสืบทอดประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนนี้ นอกเหนือจะก่อให้เกิดความสามัคคีของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเชื่อในประเพณีที่มีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว มีพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในการประพฤติปฏิบัติตนตามหลักคำสอนในการสร้างคุณธรรมด้วยการรักษาศีล การให้ทาน เป็นการขัดเกลาจิตใจให้รู้จักเสียสละ มีเมตตา ยึดถือปฏิบัติตนเป็นคนดีของสังคมแล้ว ยังเป็นความงดงามที่ทำให้ผู้ประสบพบเห็นเกิดความปิติในศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวเหนือที่มีต่อพระพุทธศาสนาด้วยการแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองที่เป็นเอกลักษณ์ มีความงดงามของเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับตามประเพณีวัฒนธรรมชาวเหนือไม่ว่าจะเป็นเด็กหนุ่มสาว คนเฒ่าคนแก่ ต่างนุ่งห่มด้วยผ้าทอมือสีสันทวยสดงดงาม มีอาหารคาวหวาน ดอกไม้ธูปเทียน ของแห้งที่เตรียมจัดใส่วางไว้ในภาชนะเงินบ้าง ภาชนะไม้บ้าง ต่างอวดสีสันตกแต่งด้วยดอกไม้ในภาชนะนั้น ๆ อย่างงดงาม ทุกคนยืนเป็นแถวเป็นระเบียบใส่บาตรพระภิกษุสามเณรด้วยใจอันยิ้มแย้มเบิกบานมีความสุข ส่วนพระภิกษุสงฆ์สามเณรนั้นก็ห่มผ้ารัดกุมมิดชิดสวยงามตามพระวินัยเดินเป็นแถวเพื่อรับศรัทธา

พุทธศาสนิก คือเป็นภาพที่หาดูหาชมได้ยากทำให้ผู้มาร่วมงานหรือผู้พบเห็นเกิดปีติความสนใจในความงดงามของประเพณีดังกล่าวที่เที่ยงคั่นนั้น เป็นบรรยากาศที่ก่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นในสังคมนั้น ๆ อีกทั้งเป็นเอกลักษณ์ทางประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นมนต์เสน่ห์ดึงดูดให้ผู้คนมาเยือนเพื่อสืบสานความสวยงามสดงงามของประเพณีต่อไป

5. บทสรุป

ประเพณีดังกล่าวที่เที่ยงคั่นเป็นประเพณีที่เก่าแก่และสืบทอดเป็นที่นิยมถือปฏิบัติกันมาในภาคเหนือของประเทศไทยมายาวนานกว่าร้อยปี เป็นวัฒนธรรมล้านนาที่เป็นการผสมผสานระหว่างขนบธรรมเนียมของไทย ลื้อในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของจีน ผสมกับวัฒนธรรมชาวไทยใหญ่ในรัฐฉานของพม่า โดยประเพณีนี้จะจัดขึ้นในทุกปีที่มีวันขึ้น 15 ค่ำ ที่ตรงกับวันพุธโดยไม่เจาะจงว่าต้องอยู่ในเดือนใด พระภิกษุสามเณรทุกรูปจะออกบิณฑบาตในตอนเที่ยงคั่น โดยมีความแตกต่างของการนับเวลา คือบางจังหวัดในภาคเหนือ เช่น จังหวัดเชียงใหม่จะตักบาตรคืนวันอังคารหลังเวลา 00.00 น. ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เข้าสู่วันพุธ ในขณะที่จังหวัดเชียงราย ลำปาง แม่ฮ่องสอน และแพร่ จะใส่บาตรในคืนวันพุธเวลา 24.00 น. เป็นต้นไป บรรดาพุทธศาสนิกชนชาวเหนือจะเตรียมข้าวสารอาหารแห้งไว้คอยใส่บาตรตั้งแต่หลังเที่ยงคั่น โดยจะไปคอยใส่บาตรที่หน้าบ้าน ตามถนนสายต่าง ๆ หรือตามแยกใกล้ชุมชน ด้วยมีความเชื่อว่า ในคืนวันนั้นจะเป็นวันที่พระอุปคุตต์จะขึ้นมาจากสะดือทะเล แปลงกายเป็นสามเณรน้อยออกโปรดสัตว์ หากผู้ใดได้ใส่บาตรกับพระอุปคุตต์แล้ว บุคคลนั้นจะประสบกับความโชคดี ร่ำรวยเป็นเศรษฐี บังเกิดแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลในชีวิต ดังนั้นเมื่อถึงคืนวันเพ็ญวันพุธครั้งใด คนภาคเหนือทุกคนจะไปคอยใส่บาตรตามเวลาดังกล่าวเพราะถือว่าได้อานิสงส์แรง

ถึงแม้ว่าการบิณฑบาตของพระภิกษุสามเณรในประเพณีดังกล่าวจะผิดพระธรรมวินัยตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ประเพณีดังกล่าวอาจได้รับอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมาผสมผสานกับความเชื่อความศรัทธาในพระอุปคุตต์เถระก็อาจเป็นไปได้ จึงได้มีการอนุโลมผ่อนปรนให้ถือปฏิบัติกันเพื่อสร้างศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวเหนือและเพื่อธำรงรักษาพระพุทธศาสนาไว้ อีกทั้งผลจากการถือปฏิบัติสืบทอดประเพณีดังกล่าวที่เที่ยงคั่นนี้ นอกจากจะก่อให้เกิดความสามัคคีของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเชื่อประเพณีที่มีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เป็นเครื่องหล่อหลอมให้ประชาชนมุ่งมั่นในการทำความดี ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีของสังคมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นภาพความงดงามอันหาชมมิได้ของพุทธศาสนิกที่พร้อมเพรียงกันแต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง ประดับประดาเตรียมข้าวปลาอาหารแห้งที่จะใส่บาตรให้สวยงามสดงงาม อีกทั้งความเป็นระเบียบของพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกผู้ร่วมงาน เป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงความสงบสุขร่มเย็นในสังคมนั้น ๆ อีกทั้งเป็นเอกลักษณ์ทางประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นมนต์เสน่ห์ดึงดูดให้ผู้คนมาเยือนเพื่อนำไปยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติตามได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- เจริญ ตันมหาพราน . (2541) . **สารคดีชุดอนุรักษมรดกไทย ผอ.ปาเวณีบ้านเฮา**. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว.
- เจริญ ตันมหาพราน . (2541) . **30 พิธีกรรมพิสดาร เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท 2020 เวิลด์มีเดีย จำกัด.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี . (2561). <https://th.wikipedia.org/wiki/วันเพ็ญปຸດ>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2561.